

www.ketab.ir

عرفان در قرآن

(منازل و مقامات عرفانی)

نورالامین

خلیل منصوری

سرشناسه:	منصوری، خلیل، ۱۳۴۳
عنوان و نام پدیدآور:	عرفان در قرآن (متنازل و مقامات عرفانی)، خلیل منصوری
مشخصات نشر:	قم، نورالامین، ۱۳۹۹
مرجع تولید:	معاونت پژوهش
مشخصات ظاهری:	۶۶۴ ص
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۷۱۵۶-۰۷-۲
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه، ص ۶۵۳-۶۶۴؛ همچنین به صورت زیرنویس
موضوع:	عرفان -- جنبه های قرآنی
موضوع:	Mysticism -- Quranic teaching
موضوع:	عرفان -- جنبه های مذهبی
موضوع:	Mysticism -- Religious aspects
رده بندی کنگره:	BP۱۰۴
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۱۵۹
شماره کتاب شناسی ملی:	۷۴۱۵۴۳
وضعیت رکورد:	فیبا

NBP۲۷

www.ketab.ir

عرفان در قرآن (متنازل و مقامات عرفانی)

مؤلف: خلیل منصوری

چاپ اول: ۱۳۹۹ ش / ۱۴۴۲ ق

ناشر: نورالامین

● چاپخانه: چاپخانه دیجیتالی المصطفی ﷺ ● قیمت: ۹۸۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

با تشکر از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نویخت

● ناظر گرافیک: مسعود مهدوی

● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری

● ناظر فنی: سیدمحمدرضا جعفری

pub.nooralamin@gmail.com

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

هرگونه نسخه برداری اعم از کپی برداری و بازنویسی و انتشار، اسکن، ذخیره کامپیوتری، ترجمه به زبان های دیگر و ساخت فایل صوتی کتاب، بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع، شرعاً حرام و از طریق مراجع قانونی، قابل پیگیری است.

شماره تماس:

همراه: ۰۹۱۵۸۲۱۷۶۳ / خط ثابت: ۰۲۵۳۷۸۳۹۳۰۹ داخلی ۴۱۱ و ۲۱۰

فهرست

۱۵	مقدمه
۱۶	فروق میان منازل و مقامات
۲۱	عرفان قرآنی و عرفان در قرآن
۲۳	بیداری گام نخست خودسازی
۲۳	بیداری، رهایی از غفلت
۲۹	مراتب سه گانه یقظه
۳۳	مقام توبه، بازگشت به راه
۳۶	توبه، صیرورتی در مسیر کمال
۴۱	انابه منزل ترک معصیت
۴۲	معنای لغوی و اصطلاحی انابه
۴۳	اقسام انابه اصطلاحی
۴۵	اهمیت و آثار انابه
۴۶	زمینه های انابه
۴۹	تفکر و تذکر عامل فرار به سوی خدا
۴۹	تفکر در ذکر
۵۳	اهمیت و آثار تفکر تعقلی
۵۴	ذکر و فرار به سوی خدا برآیند تفکر تعقلی

۶۱. ریاضت شرعی، طریقت حقیقت عرفانی
۶۴. اقسام ریاضت شرعی
۶۸. اهداف ریاضت شرعی
۶۹. منزل خوف مثبت و خشیت علمی
۷۴. درجات خشیت عرفانی و آثار آن
۷۶. خاستگاه و منشأ خوف
۷۹. خشوع قلبی، فروتنی برای عظمت الهی
۷۹. وصول به منزل خشوع قلبی و خضوع بدنی
۸۶. آثار خشوع و خضوع
۸۸. درجات و مراتب خشوع عرفانی
۹۱. اخبات، آرامش پس از اضطراب
۹۱. معنای لغوی اخبات
۹۶. اخبات در عرفان قرآنی
۹۸. ویژگی های مخبتان
۱۰۱. زهد، منزل رهایی از دلیستگی های دنیا
۱۰۲. معنا و مفهوم زهد عرفانی
۱۰۴. خصوصیات زاهدان و آثار زهدورزی
۱۱۱. راه های کسب زهد و عوامل آن
۱۱۴. درجات زهد عرفانی
۱۱۷. ورع، منزل تقوای زاهدانه عارفان
۱۱۷. ورع و پارسایی اوج مرتبه تقوا و پرهیزکاری
۱۲۴. آثار ورع و پارسایی
۱۳۰. مراتب ورع و پارسایی
۱۳۲. پارسایی و ورع در عرفان اسلامی
۱۳۵. تجرید از غیر خدا در منزل تبطل
۱۳۶. تبطل در تضرع جویی به خدا

۱۳۹	تبئیل در عرفان اسلامی
۱۴۰	درجات تبئیل عرفانی
۱۴۳	مراقبت و روش‌های آن
۱۵۰	آثار و نتایج مراقبه
۱۵۷	استقامت بر اخلاص در شریعت
۱۶۰	استقامت بر محور اخلاص در مدار شریعت
۱۶۵	مراتب استقامت از نظر عرفان
۱۶۹	توکل آغاز منازل تفویض و تسلیم
۱۷۳	تفویض، مرتبه متوسط ایمان سالک مملوک
۱۷۵	تسلیم، منزل قبولی تملک و رد امانت
۱۸۳	منزل صبر و حلم عارفان
۱۸۳	معناشناسی و مفهوم‌شناسی
۱۸۸	صبر در عرفان
۱۸۸	اقسام صبر و مراتب آن
۱۹۲	آداب صبر
۱۹۳	آثار صبر
۱۹۷	داده‌ها و نداده‌ها در مقام رضا
۲۰۰	آثار مقام رضا در انسان
۲۰۲	عوامل و زمینه‌های ایجاد مقام رضا
۲۰۶	مقام رضا در عرفان
۲۱۳	شناخت نعمت و منعم در مقام شکر
۲۱۶	آثار شکر
۲۱۹	زمینه‌ها و بسترهای شکرگزاری
۲۲۰	شکر در عرفان قرآنی
۲۲۳	حیا، منزل شرم از زشتی و پاکی در آداب
۲۲۶	حیا در عرفان قرآنی

۲۳۱. درجات و انواع حیا
۲۳۳. منزل صدق، کمال در صحت و سلامت
۲۳۴. منزل صدق در قرآن کریم
۲۳۵. آثار صدق و راستی راستان
۲۳۷. نشانه‌های راستی و صدق
۲۳۸. فنای در حق با لباس صدق
۲۳۸. مقام معقد صدق
۲۴۳. ایثار، منزل سبقت رحمت بر غضب
۲۴۸. ایثار در عرفان قرآنی
۲۴۹. ایثار و شهادت طلبی
۲۵۰. داستانی از ایثار جان و شهادت
۲۵۳. تواضع منزل خشوع عملی
۲۵۳. تواضع در عرفان قرآنی
۲۵۵. نشانه‌های تواضع
۲۵۷. ریشه‌ها و بسترهای تواضع
۲۵۸. مراتب تواضع
۲۶۳. ذکر، تذکر حقیقت و رهایی از غفلت
۲۶۴. آثار ذکر الله
۲۶۸. مراتب اتحاد ذکر، ذاکر و مذکور
۲۷۴. آداب و اوقات ذکر الله
۲۸۱. بصیرت، منزل رهایی از حیرت
۲۸۶. آثار بصیرت از نظر قرآن
۲۸۹. فراست، منزل مکاشفه نوری و اخبار یقینی
۲۹۱. فراست از منظر قرآن
۳۰۱. الهام و وحی، تعلیم الهی به معبان مطیع
۳۰۳. الهام و وحی غیر تشریعی

- ۳۰۵ ..... راه کسب الهام و وحی غیر تشریعی
- ۳۰۹ ..... یقین، رؤیت به عیان با قوه ایمان
- ۳۱۱ ..... راه‌های کسب مراتب یقین
- ۳۱۸ ..... مرتبه حق‌الیقین مرتبه امام معصوم (ع)
- ۳۲۳ ..... رواداری ادب با خلق و خالق
- ۳۲۵ ..... ادب حقیقی حفاظت بر حدود شریعت
- ۳۲۹ ..... ادب مع الله
- ۳۳۳ ..... فقر هویتی در فنای فی الله
- ۳۳۶ ..... فقر، فخر سالک فانی
- ۳۴۰ ..... مراد از وحدت، شهود و فنا
- ۳۴۳ ..... احسان، مقام رؤیت و شهود
- ۳۴۳ ..... مراتب احسان در قرآن
- ۳۴۸ ..... آثار احسان عفوی و اکرامی
- ۳۵۰ ..... احسان حقیقی، رؤیت و شهود هستی
- ۳۵۵ ..... منزل حکمت، خیر کبر الهی
- ۳۵۸ ..... حکمت الهی در علم و عمل
- ۳۶۲ ..... زمینه‌های بهره‌مندی از حکمت الهی
- ۳۶۷ ..... نقش علم و عقل در صبوری
- ۳۶۷ ..... عوامل ایجاد صبر
- ۳۷۷ ..... اطمینان، مقام آرامش هنگام شهود
- ۳۸۰ ..... عوامل و ابزارهای آرامش
- ۳۸۴ ..... مراتب اطمینان
- ۳۸۷ ..... خلق به همت و عزم عالی
- ۳۸۹ ..... مفهوم‌شناسی همت
- ۳۹۳ ..... محل همت
- ۳۹۳ ..... همت در فرهنگ قرآنی

- ۳۹۸ _____ اقسام و مراتب همت
- ۴۰۹ _____ محبت، مفهوم حقیقی ایمان و عرفان
- ۴۱۴ _____ مراتب و درجات محبت
- ۴۱۹ _____ تعریف محبت
- ۴۲۱ _____ غیرت، غیرزدایی از حریم عشق و عاشقی
- ۴۲۶ _____ غیرت اخلاقی
- ۴۲۸ _____ نشانه‌ها و آثار غیرت
- ۴۳۰ _____ تعریف غیرت در اصطلاح عرفانی
- ۴۳۲ _____ غیرت و مراتب آن
- ۴۳۵ _____ تمکن، استقامت در ولایت محبت
- ۴۴۰ _____ مراتب تمکین و تلویین
- ۴۴۵ _____ ذوق، چشیدن حقیقت در مقام کشف
- ۴۴۶ _____ از برق حقیقت تا ذوق شهادت
- ۴۵۱ _____ مراتب ذوق مادی و معنوی
- ۴۵۳ _____ صفای دل در رهایی از ناخالصی
- ۴۵۶ _____ صفای وقتی تا اصطفا‌ی مقامی
- ۴۵۹ _____ مراتب صفای دل از نظر عارفان
- ۴۶۱ _____ سرور قلب سالک در مقام شهود
- ۴۶۴ _____ عوامل سرور و فرح حقیقی
- ۴۶۵ _____ اقسام سرور و مراتب آن
- ۴۶۷ _____ اسرار مگو برای اصحاب سِر
- ۴۷۱ _____ کتمان سِر و اسرار مگو
- ۴۷۷ _____ غربت و تنهایی عارف در میان مردم
- ۴۷۹ _____ غربت امیر مؤمنان امام علی علیه السلام در میان مردم
- ۴۸۳ _____ غربت در مقام وحدت شهود
- ۴۸۶ _____ سیر از استغراق ذکری تا غرق شهودی
- ۴۹۱ _____ استغراق در حق و آگاهی از وقایع

۴۹۵	غیب در سراپرده نور کشف و شهود
۴۹۷	غیبت اشیاء و غیبت سالک
۵۰۳	غیب در عرفان ابن عربی
۵۰۷	سیر از مکاشفه تا مشاهده و معاینه
۵۱۱	عارفان متأله و متحققان به حقایق الهی
۵۱۴	مراتب سه گانه کشف و شهود و عین
۵۲۹	حیات طیب نوری برای اهل تحقیق
۵۳۱	حیات طیب معنوی
۵۳۳	مراتب حیات معنوی عرفانی
۵۳۷	قبض و بسط حق در همه هستی
۵۴۳	مراتب قبض و بسط اولیای متحقق الهی
۵۴۷	صعق و صحو سالک فانی باقی
۵۵۴	مراتب و درجات صعق و صحو
۵۶۱	انس و هیئت در مقام قبض و بسط
۵۶۶	آثار و نشانه های انس و هیئت
۵۶۹	درجات و مراتب انس
۵۶۹	قبض و بسط سالک
۵۷۵	آثار قبض و بسط
۵۷۹	اتصال به حق و انفصال از ذات
۵۸۲	مراتب اتصال در عرفان
۵۸۳	مناطق ممنوع در مقام انفصال
۵۸۹	معرفت شهودی تا بقای فانی
۵۹۳	مراتب معرفت در عرفان
۵۹۷	منزل فنای انانیت و ماهیت در نهایت
۵۹۹	تحقق به حقیقت وجود در مقام بقای بالله

۶۰۳	فصل و وصل در منازل تحقیق و تلبیس
۶۰۷	تلبیس حق به اسباب و ظواهر
۶۱۲	تحقیق و تلبیس در عرفان اسلامی
۶۱۷	تجريد و تفريد سالک از حق تعالى
۶۲۶	تجريد و تفريد در عرفان اسلامی
۶۳۱	توحيد در فراتر از قرب النوافل والفرائض
۶۳۴	تنزلات امری و عروج در عوالم هستی
۶۴۶	مقام جمع و توحيد در عرفان اسلامی
۶۵۳	منابع

مقدمه

اسلام دین جامع و کاملی است که همه ابعاد زندگی انسان را مد نظر قرار داده و برای هر یک از آن‌ها احکامی را بیان کرده است؛ بنابراین چیزی در زندگی بشر نیست که نو و یا کهن باشد و اسلام به آن نپرداخته باشد؛ زیرا خداوند در قرآن می‌فرماید: ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾^۱ «این کتاب را که روشنگر هر چیزی است بر تو نازل کردیم».

البته آنچه در قرآن بیان شده کلیاتی است که به عنوان اصول اساسی و کلمات جامع و قوانین اساسی می‌تواند با تفقه و فهم دقیق ژرف هر فرع و جزئی را به آن کلی و اصل بازگرداند و احکام مربوط به آن را استنباط و استخراج کرد. از این روست که مسئله اجتهاد به عنوان حرکتی پویا برای بقا و روزآمدی اسلام تشریع شده تا مجتهد با «رد الفروع الی الاصل» و بازگرداندن فروعات به اصول و کلیات «حکم هر موضوع و مسئله‌ای را به دست آورد. این امر موجب می‌شود تا همواره اسلام از نوשوندگی و معاصریت سود برد و هرگز غبار کهنگی بر آن ننشیند؛ زیرا آنچه تغییر می‌یابد، ساختارهای اصلی نیست، بلکه همواره ثبات در زندگی بشر است که هیچ‌گونه تغییری در آن راه نمی‌یابد، بلکه تغییرات در حوزه جزئیات و فروعات رخ می‌نماید. بنابراین، اصول و کلمات و قوانین جامع و کلی اسلام ناظر به ثباتات غیر متغیری است که می‌توان با ارجاع متغیرات به این اصول ثابت، حکم و قانون اسلامی هر مسئله‌ای را به دست آورد.

یکی از موضوعات به ظاهر نوین، موضوع عرفان قرآنی است.

خواجۀ عبداللہ انصاری منازل و مقامات عارفان در سیر و سلوک بر اساس شریعت را صد منزل دانسته است. دسته‌بندی وی بر این است:

منازل صدگانه:

۱. بدایت‌ها: یقظه، توبه، محاسبه، انابه، تفکر، تذکر، اعتصام، فرار، ریاضت و سماع

۲. ابواب: حزن، خوف، اشفاق، خشوع، اخبات، زهد، ورع، تبتل، رجاء، رغبه

۳. معاملات: رعایت، مراقبت، حرمت، اخلاص، تہذیب، استقامت، توکل، تفویض،

ثقه و تسلیم

۴. اخلاق: صبر، رضا، شک، حیا، صدق، ایثار، خلق، تواضع، فتوت و انبساط

۵. اصول: قصید، غم، آزاده، ادب، یقین، انس، ذکر، فقر، غنا و مراد

۶. وادی‌ها: احسان، علم، حکمت، بصیرت، فراست، تعظیم، الهام، سکینه،

طمأنینہ و ہمت

۷. احوال: محبت، غیرت، شوق، فلق، عطش، رجب، دہشت، ہیمان، برق و ذوق

۸. ولایات: لحظ، وقت، صفا، سرور، سر، نفس، غربت، غرق، غیبت و تمکن

۹. حقایق: مکاشفہ، مشاہدہ، معاینہ، حیات، قبض، بسط، سکر، صحو، اتصال

وانفصال

۱۰. نہایات: معرفت، فناء، بقا، تحقیق، تلبیس، وجود، تجرید، تفرید، جمع، توحید.

فرق میان منازل و مقامات

از آن جا کہ سیر و سلوک در ملکوت و عالم امری انسان اتفاق می‌افتد و این نفس انسانی است کہ در حرکت جوہری بہ سوی خدای کمال می‌رود و بر آن است تا از سقوط و ہبوط در امان ماند،^۱ بہ طور طبیعی عروج و صعودی کہ برای نفس تحقق می‌یابد، همانند عروج در عوالم اسماء و صفات الہی است تا ہر صفت و اسمی در او چنان

۱. انشقاق، آیات ۶-۹.

ظهور و تجلی باید که سالک متحقق به آن صفت و اسم الهی شود. بر همین اساس، سالک در سیر عروجی خویش در منازل صفاتی و اسمایی فرود نمی‌آید.

این نزول در منازل صفاتی و اسمایی نخست نیازمند معرفت و سپس نیازمند مظهریت به شکل ملکه و در نهایت مقام است؛ به طوری که آن صفت در وی چنان تثبیت شود که قوام و ستون اصلی وجودی او شده و شاکله وجودی او را شکل بخشد. پس شخص باید در گام نخست در منزلی از اسماء و صفات الهی فرود آید و با تکرار ذکر آن اسم مذکور را در خود تجلی ملکاتی و مقوماتی دهد و متحقق به آن اسم و صفت شود.

بنابراین، سالک همواره باید از خواهد بخواید در مسیر عروجی او را محافظت نماید و در چارچوب صدق ورود به منزلی و خروج از منزلی را به انجام رساند: «وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِيْ مَدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِيْ مَخْرَجَ صِدْقٍ وَاَجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا»^۱ و بگو: پروردگارا! مرا در هر کاری به طرز درست داخل کن و به طرز درست خارج ساز! و از جانب خود برای من تسلطی یاری بخش قرار ده!

پس در سیر و سلوک انسان باید نفس خویش را به دلبخت خدایی دهد که معرفت بخش و سلطه بخش بر امور است. از این رو باید با تسبیح و گفتن سبحان الله، اسراء را از خدا بخواید تا خدا به عنوان وکیل در ساحت تفویض او را به سیر و سلوک عروجی ببرد.^۲

پس سیر در منازل و مقامات نیازمند تزکیه الهی و سلطان و اسراء خدایی است. از این رو از خدا باید بخواید تا در تنزلات اسمایی و صفاتی دستگیر او باشد و در هر منزلی به او برکتی عطا کند که آن صفت و اسم الهی در وی ماندگار باشد؛ زیرا برکت مانند برکه آب، نعمتی ماندگار و پرفواید است. پس همچون حضرت نوح علیه السلام در سیر خویش و اسرائی که خدا می‌دهد از خدا چنین بخواید: «وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْنِيْ مُنْزَلًا مُّبٰرَكًا وَاَنْتَ

۱. اسراء، آیه ۸۰.

۲. اسراء، آیه ۱.

خَيْرُ الْمَنْزِلِينَ»^۱ «و بگو: پروردگارا! مرا در جایی پربرکت فرودآور که تو نیک‌ترین مهران‌نوازان و فرودآورانی هستی!»

نیاز سالک الی الله در هر منزلی، بهره‌مندی از توجهات خاص الهی است تا بتواند از ابتلائات آن منزل به سلامت و صدق در گذرد و عبور کند.^۲

البته باید توجه داشت که سالک الی الله در هر منزلی که وارد می‌شود، به عنایت خدایی است. همچنین در هر منزلی دو امر اتفاق می‌افتد: ۱. نزول سالک در منزل تجلیات اسمایی و صفاتی؛ ۲. تنزل تجلیاتی اسماء و صفات الهی؛ زیرا خدا در هر منزل با توجه به معرفت، ظرفیت و سعه و ضیق وجودی؛ یعنی همان شرح و ضیق صدری انسان است که تجلیات صفاتی و اسمایی دارد، نه در حد و اندازه صفات و اسمایی فعلی خویش.

همچنین باید هماره این نکته ظریف و لطیف را یادآور شد که هماره صفات عین ذات الهی و همچنین نفس ذات الهی در منطقه ممنوع قرار دارد و هیچ سالک و سائری را به آن مناطق دسترسی نیست؛ پس آنچه تنزل تجلیاتی دارد تنها همان اسماء و صفات فعلی الهی است؛ نه چیز دیگر.

وقتی سالک در منزل تجلیات صفاتی و اسمای فعلی الهی منزل کرد، مدتی نیاز دارد تا آن صفت در وجودش تثبیت شود و این‌گونه در آن منزل مقام می‌یابد؛ یعنی صاحب اقامه می‌شود؛ زیرا نزول ممکن است به اندکی تحقق یابد و شخص در حالی به آن منزل در آید و سپس از آن بیرون آید و متحقق به صفت و اسم آن منزل نشده و آن اسم و صفت حقیقت وجودی و شاکله هستی او نشود؛ اما اگر به سالک توانست آن را در خویش تحقق بخشد، آن حالت نخست ملکه و سپس مقام او شده و در وی استقرار و تثبیت می‌یابد.

از نظر قرآن، هر کسی از صفتی مستقر و مقوم ذات در بهشت خویش بهره می‌برد و

۱. مؤمنون، آیه ۲۹.

۲. مؤمنون، آیه ۳۰.

خلود از آن چنین صفاتی است؛ پس هر اهل هشت بهشت، دارای صفتی مستقر و مقام در همان منزل تجلیاتی خویش است: «خَالِدِينَ فِيهَا حَسَنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا»^۱ «در آن جا جاودانه خواهند ماند چه خوش قرارگاه و مقامی»؛ چنان که سالک ساقط و ملاقات کننده فقط با اسمای جلالی در دوزخی قرار می گیرد که تنزلات تجلیاتی اسمای جلالی پس از استقرار و مقام در ذات این بنده ساقط است؛ چنان که می فرماید: «أَنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا»^۲ «و در حقیقت آن دوزخ بد قرارگاه و جایگاهی است».

دلیل بر این مطلب غیر از این آیات، آیاتی دیگری است که بیان می کند هر کسی خود بهشت و دوزخ خویش است و آن را می سازد.^۳

سالک وقتی در منزلی وارد می شود و تنزلات تجلیات اسماء و صفات فعلی الهی بر او می تابد، پس از مدتی آن تجلیات در وی برکت می یابد و ملکه و مقوم ذات او می شود. البته این ملکه و مقوم شدن با توجه با ظرفیت وجودی اوست. پس هر ذکری که بر دل او بر اساس معرفت و تعلیم ربوبی وارد شد، به اعتبار اتحاد ذکر و ذاکر و مذکور، آن مذکور در ذات سالک در همان حد و اندازه ای است که استعداد و ظرفیت پذیرش تجلی را دارا است؛ زیرا تنزل اگر فراتر از ظرفیت وجودی سالک باشد، آن سالک یا هر چیز دیگر به تنزلات تجلی الهی که در مرتبه بالاتر رخ داده فرو می پاشد و ماهیت خود را از دست می دهد.^۴

پس بر اساس اتحاد ذکر و ذاکر و مذکور و فرق میان سالکان در ظرفیت وجودی و نیز تنزلات تجلیاتی مذکور بر اساس ظرفیت ذاکر، سالک ذاکر متحقق به همان درجه و مرتبتی است که ذات سالک می طلبد. از این روست سالک ذاکر در مرتبت زبانی و حسی و عالم ملکی، وقتی در منزل و مقام شافی قرار می گیرد، شفا را در اسباب ملکی و حسی

۱. فرقان، آیه ۷۶.

۲. مؤمنون، آیه ۶۶.

۳. کهف، آیه ۴۹؛ واقعه، آیه ۸۹؛ همزه، آیات ۵-۹؛ و آیات دیگر.

۴. اعراف، آیه ۱۴۳.

چون دارو و پزشک می‌یابد؛ درحالی‌که سالک در منزل و مقام «جبروت» یا «لاهورت» وقتی ذاکر به اسم شافی و صفت شفا و متحقق به آن است، به سبحانک اللهم و بسمله، درمان می‌کند و «کن فیکون» می‌کند. پس به مقام امری بسنده کرده و نیازی به اسباب ملکی و ناسوتی ندارد؛ زیرا در مقام ملکوتی برتر است. ازهمین روست که خدا درباره حضرت نوح علیه السلام می‌فرماید که ایشان با بسمله کشتی را به حرکت درمی‌آورد یا باز می‌داشت: «وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ جَرَّاهَا وَنُصَّاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»^۱ «و نوح گفت: در آن سوار شوید به نام خداست روان شدنش و لنگر انداختنش! بی‌گمان پروردگار من آمرزنده مهربان است».

پس هر کسی مرتبت مقامات عالی می‌خواهد می‌بایست با اعمالی صالح و بندگی خدا در چارچوب صراط مستقیم اسلام و شریعت آن^۲ به این مقامات برسد و آن را در خود تثبیت کرده و متحقق به آن‌ها در مراتب عالی جبروتی و لاهوتی شود نه ملکی و ملکوتی برزخی؛ چرا که این مقامات و جایگاه‌های ثابت و مستقر تنها برای کسانی است که سالک کمالات در تمامیت آن باشند؛ جایگاهی که خدا می‌فرماید: «خَيْرُ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا»^۳ «جایگاهش بهتر و محفلش آراسته‌تر است».

خدا درباره دست‌یابی به آن مقام محمود دانسته می‌فرماید: «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا»^۴ «و پاسی از شب را زنده بدار تا برای تو به منزله زیادت و نافله‌ای باشد امید که پروردگارت تو را به مقامی محمود و ستوده برساند». پس در جایگاهی می‌نشیند و دیگر از آن رانده و دور نمی‌شود که برتر از آن نیست: «فِي مَقْعِدِ صَدِّقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ»^۵ «در قرارگاه صدق نزد پادشاهی توانمند».

۱. هود، آیه ۴۱.

۲. آل عمران، آیات ۱۹ و ۸۵؛ شوری، آیه ۱۳.

۳. مریم، آیه ۷۳.

۴. اسراء، آیه ۷۹.

۵. قمر، آیه ۵۵.

عرفان قرآنی و عرفان در قرآن

آنچه در ادامه می‌یابد تلاشی است برای تبیین «عرفان قرآنی؛ منازل و مقامات» که آموزه‌های وحیانی قرآن به آن توجه داده است؛ زیرا عرفان علمی و عملی، فعلی از افعال مکلفین است که اسلام نسبت به آن قوانین و احکامی دارد. این احکام در دو حوزه «فعل مکلف» و «متعلق حکم» مورد توجه قرار می‌گیرد. آنچه نمی‌آید همه همانند میوه‌های گوناگون درخت طوبی حقیقت قرآنی و انوار ایمانی است که همه از یک درخت شگرف به معجزه و کرامت بر نمی‌آید؛ چرا که:

عبارت‌ناشتی و حسنک واحد   و کل الی ذاک الجمال یشیر

خلیل منصوری